

แรงงานเด็ก : ปัญหาสุขภาพอนามัยกับสิ่งคุกคามความปลอดภัยจากสภาพแวดล้อมในการทำงาน

พงษ์สิทธิ์ บุญรักษา*

บทคัดย่อ

การนำเด็กมาใช้แรงงานทั้งในงานภาคอุตสาหกรรม งานภาคบริการ และงานภาคเกษตรกรรมนั้นก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับเด็กหลายประการ เช่น ปัญหาการใช้แรงงานเด็กอย่างไม่เป็นธรรม ปัญหาสุขภาพอนามัย ปัญหาขาดโอกาสทางการศึกษาและพัฒนาอาชีพ เป็นต้น จึงจำเป็นต้องแก้ไขและคุ้มครองแรงงานเด็กจากปัญหาดังกล่าว ซึ่งบทความนี้จะเน้นเรื่องปัญหาสุขภาพอนามัยของแรงงานเด็กและความปลอดภัยในการทำงาน ที่เกิดจากสิ่งคุกคามจากสภาพแวดล้อมในการทำงาน โดยอธิบายถึงกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองสุขภาพของแรงงานเด็ก ปัญหาสุขภาพที่อาจเกิดกับแรงงานเด็กเกี่ยวกับกระดูก การเคลื่อนไหว ระบบกล้ามเนื้อ และด้านจิตใจ และปัญหาสุขภาพอนามัยของแรงงานเด็กที่เกิดจากสิ่งคุกคามจากสภาพแวดล้อมในการทำงาน ซึ่งมีหลายปัจจัยทั้งทางด้านเคมี กายภาพ ชีวภาพ และจิตวิทยาสังคม ส่งผลให้เด็กเกิดการเจ็บป่วย เกิดอุบัติเหตุในการทำงาน หรือเกิดโรคจากการทำงาน รวมทั้งได้เสนอแนวทางสำหรับควบคุมอันตรายจากปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการทำงาน

คำสำคัญ : แรงงานเด็ก สุขภาพอนามัย สิ่งคุกคามความปลอดภัยจากสภาพแวดล้อมในการทำงาน

ปัจจุบันมีเด็กจำนวนมากเข้าสู่ตลาดแรงงานทั้งในงานภาคอุตสาหกรรม งานภาคบริการ และงานภาคเกษตรกรรม จากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติพบว่าในปี 2543 ประเทศไทยมีแรงงานอายุต่ำกว่า 18 ปี ประมาณ 1.05 ล้านคน (กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กองแรงงานหญิงและเด็ก. 2545 : 35) สาเหตุที่เด็กต้องมาทำงานก่อนวัยอันควรมีหลายประการ เช่น ปัญหา

ทางเศรษฐกิจที่เด็กต้องออกมาช่วยครอบครัวหารายได้เนื่องจากความยากจน รูปแบบธุรกิจที่เปลี่ยนไป ผู้ประกอบการพยายามลดต้นทุน โดยมีการจ้างงานแบบเหมาช่วงและงานรับไปทำที่บ้านเพิ่มมากขึ้น เช่น งานตัดเย็บเสื้อผ้า รองเท้า เป็นต้น ซึ่งเปิดช่องทางให้มีการใช้แรงงานเด็กเพิ่มขึ้น เมื่อมีการนำเด็กมาทำงานอาจมีผลต่อสุขภาพ ทั้งในด้านปัจจัยทางร่างกายของเด็กที่ยัง

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาชีวอนามัยและความปลอดภัย คณะสาธารณสุขศาสตร์และสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

ไม่เจริญเติบโตเต็มที่ รวมทั้งสภาพการทำงานที่ไม่ปลอดภัยยังส่งผลเสียต่อสุขภาพของเด็กได้ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ถ้าสถานประกอบการไม่มีการจัดการด้านความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสภาพแวดล้อมในการทำงานที่เหมาะสม

แรงงานเด็ก

สำนักงานสถิติแห่งชาติ ให้ความหมายของ “แรงงานเด็ก” หมายถึง เด็กที่มีอายุต่ำกว่า 18 ปีบริบูรณ์ ที่มึงานทำอย่างน้อย 1 ชั่วโมงทำงาน โดยได้รับค่าตอบแทน หรือทำงานอย่างน้อย 1 ชั่วโมงแต่ไม่ได้รับค่าตอบแทน เนื่องจากเป็นงานเกษตรกรรมภายในครอบครัว (นิพนธ์ พัวพงศกร. 2544 : 4)

พระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 ซึ่งไม่ครอบคลุมลูกจ้างภาคเกษตรกรรม และลูกจ้างที่รับงานไปทำที่บ้าน ได้กำหนดว่า “แรงงานเด็ก” หมายถึง เด็กที่มีอายุตั้งแต่ 15-18 ปีบริบูรณ์ ดังนั้นการจ้างแรงงานเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปีบริบูรณ์ จึงถือว่าผิดกฎหมาย (Saisuree C., et al. 1998 : 13)

การคุ้มครองแรงงานเด็กในประเทศไทย แรงงานเด็กกับองค์กรแรงงานระหว่างประเทศ (ILO)

ประเทศไทยเป็นสมาชิกองค์กรแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) จึงมีพันธะกรณีที่ต้องปฏิบัติตามอนุสัญญาและข้อเสนอนะของ ILO ซึ่งถือเป็นมาตรฐานแรงงานของโลก โดยประเทศไทยได้ให้สัตยาบันอนุสัญญาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องแรงงานเด็กไว้ 4 ฉบับ คือ

1. อนุสัญญาฉบับที่ 29 ว่าด้วยเกณฑ์แรงงานหรือแรงงานบังคับ ค.ศ. 1930 (พ.ศ. 2473) สาระสำคัญคือ ห้ามการเกณฑ์แรงงานบังคับ ซึ่งหมายถึงงานหรือบริการจากบุคคลใด ๆ โดยการขู่เชิญ ลงโทษ ทั้งนี้ไม่รวมถึงการเกณฑ์ทหารตามกฎหมายเกณฑ์ ระเบียบที่กำหนด

2. อนุสัญญาฉบับที่ 123 ว่าด้วยอายุขั้นต่ำที่อนุญาตให้ทำงานในเมืองใต้ดิน ค.ศ. 1965 (พ.ศ. 2508) สาระสำคัญ คือ ต้องมีการกำหนดอายุขั้นต่ำในการจ้างบุคคลทำงานในเมืองใต้ดินไม่น้อยกว่า 16 ปี

3. อนุสัญญาฉบับที่ 127 ว่าด้วยน้ำหนักสูงสุดที่อนุญาตให้คนงานแบกหาม ค.ศ. 1967 (พ.ศ. 2510) สาระสำคัญ คือ การใช้แรงงานจะต้องคำนึงถึงสุขภาพอนามัยและความปลอดภัยของคนงาน การใช้แรงงานหญิงและเด็กจะต้องกำหนดน้ำหนักที่แบกหามน้อยกว่าที่กำหนดไว้สำหรับชาย

4. อนุสัญญาฉบับที่ 182 ว่าด้วยการห้ามและดำเนินการโดยทันที เพื่อขจัดรูปแบบที่เลวร้ายที่สุดของการใช้แรงงานเด็ก ค.ศ. 1999 (พ.ศ. 2542) สาระสำคัญ คือ การมุ่งขจัดการใช้แรงงานเด็กในรูปแบบเลวร้ายที่สุดให้หมดไป โดยให้ดำเนินการมาตรการโดยทันทีและอย่างได้ผล ซึ่งรูปแบบที่เลวร้ายที่สุดของการใช้แรงงานเด็กมี 4 ประเภท คือ (1) ทุกรูปแบบของการใช้ทาสหรือแนวปฏิบัติที่คล้ายคลึงกัน (2) การใช้ จัดหา เสนอเด็กเพื่อการค้าประเวณี เพื่อผลิตสื่อลามกอนาจาร หรือเพื่อการแสดงลามกอนาจาร (3) การใช้ จัดหา หรือเสนอเด็กเพื่อกิจกรรมที่ผิดกฎหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตและการขนส่งยาเสพติด และ (4) งานที่อาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพ ความปลอดภัย หรือศีลธรรมของเด็ก

ประเทศไทยยังได้ให้สัตยาบันอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (Convention on the Right of the Child) ขององค์การสหประชาชาติ ค.ศ. 1989 (พ.ศ. 2532) มีสาระสำคัญ คือ การกำหนดสิทธิพื้นฐานของเด็กไว้ 4 เรื่อง คือ สิทธิในการมีชีวิต สิทธิที่จะได้รับการปกป้องคุ้มครอง สิทธิที่จะได้รับการพัฒนา และสิทธิในการมีส่วนร่วม (กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กองแรงงานหญิงและเด็ก. 2545 : 15-17)

กฎหมายไทยกับแรงงานเด็ก

ประเทศไทยมีพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 ซึ่งมีสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการคุ้มครองสุขภาพอนามัยและความปลอดภัยในการทำงานของแรงงานเด็ก ดังนี้ (ทวีสุขพันธุ์เส็ง. 2543 : 3-4)

1. งานที่ไม่อนุญาตให้เด็กทำ (มาตรา 49)

- (1) งานหลอม เป่า หล่อ หรือรีดโลหะ
- (2) งานบ่มโลหะ
- (3) งานเกี่ยวกับความร้อน ความเย็น

ความสั่นสะเทือน เสียง และแสงที่มีระดับแตกต่างจากปกติ อันอาจเป็นอันตราย ดังต่อไปนี้

- งานซึ่งทำในที่ที่มีอุณหภูมิในสภาวะแวดล้อมการทำงานสูงกว่า 45 องศาเซลเซียส
- งานซึ่งทำในห้องเย็นในอุตสาหกรรมการผลิต หรือการถนอมอาหารโดยการทำเยือกแข็ง
- งานที่ใช้เครื่องเจาะ กระแทก
- งานที่มีระดับเสียงที่ลูกจ้างได้รับติดต่อกันเกิน 90 เดซิเบล (เอ) ใน 8 ชั่วโมงการทำงาน

(4) งานที่เกี่ยวกับสารเคมีที่เป็นอันตราย ดังนี้

- งานผลิตหรือขนส่งสารก่อมะเร็ง ตามรายชื่อในบัญชีท้ายกฎกระทรวงฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2541)

- งานที่เกี่ยวข้องกับสารไซยาไนด์

(5) งานเกี่ยวกับจุลชีพที่เป็นพิษ ซึ่งอาจเป็นเชื้อไวรัส แบคทีเรีย รา หรือเชื้ออื่น ๆ ดังต่อไปนี้

- งานที่ทำในห้องปฏิบัติการชั้นสูงโรค
- งานดูแลผู้ป่วยโรคติดต่อ ตาม

กฎหมายว่าด้วยโรคติดต่อ

- งานทำความสะอาดเครื่องใช้ และเครื่องนุ่งห่มผู้ป่วยในสถานพยาบาล

- งานเก็บ ขน กำจัดมูลฝอย หรือสิ่งปฏิกูลในสถานพยาบาล

(6) งานเกี่ยวกับวัตถุมีพิษ วัตถุระเบิด หรือวัตถุไวไฟ เว้นแต่ในงานในสถานบริการน้ำมันเชื้อเพลิง ดังนี้

- งานผลิตหรือขนส่งพลุ ดอกไม้ไฟ หรือวัตถุระเบิดอื่น ๆ

- งานสำรวจ ชุดเจาะ กลั่น บรรจุ หรือขนถ่ายน้ำมันเชื้อเพลิง หรือก๊าซ เว้นแต่ในงานในสถานบริการน้ำมันเชื้อเพลิง

(7) งานขับหรือบังคับรถยก หรือปั้นจั่นที่ใช้พลังงานเครื่องยนต์หรือไฟฟ้า ไม่ว่าจะการขับ หรือควบคุมจะกระทำในลักษณะใด

(8) งานใช้เลื่อยเดินด้วยพลังงานไฟฟ้า หรือเครื่องยนต์

(9) งานที่ต้องทำไต่ดิน ไต่น้ำ ในถ้ำ อุโมงค์ หรือปล่องในภูเขา

(10) งานเกี่ยวกับกัมมันตภาพรังสี
ทุกชนิด

(11) งานทำความสะอาดเครื่องจักร
หรือเครื่องยนต์ขณะที่เครื่องจักรหรือเครื่องยนต์
กำลังทำงาน

(12) งานที่ต้องทำบนนั่งร้านที่สูงกว่า
พื้นดิน ตั้งแต่ 10 เมตรขึ้นไป

(13) งานอื่นตามที่กำหนดในกฎ
กระทรวง

2. สถานที่ห้ามเด็กทำงาน (มาตรา 50)

(1) โรงฆ่าสัตว์

(2) สถานที่เล่นการพนัน

(3) สถานที่เล่นรำ รำวง หรือร้องเงี้ยว

(4) สถานที่ที่มีอาหาร สุรา น้ำชา
หรือเครื่องดื่มอย่างอื่นจำหน่าย และบริการโดยมี
ผู้บ่าวหรือผู้บ่าวรับนับถือลูกค้า หรือโดยมีที่สำหรับ
พักผ่อน หลับนอนหรือมีบริการนวดให้ลูกค้า

(5) สถานที่อื่นตามที่กำหนดใน
กฎกระทรวง

3. เวลาทำงาน - เวลาพัก

- แรงงานเด็กต้องมีเวลาพักวันหนึ่ง
ไม่น้อยกว่า 1 ชั่วโมง ติดต่อกันหลังจากทำงาน
มาแล้วไม่เกิน 4 ชั่วโมง แต่ใน 4 ชั่วโมงนั้น ต้อง
มีเวลาพัก ตามที่นายจ้างกำหนด (มาตรา 46)

- ห้ามนายจ้างใช้แรงงานเด็กทำงาน
ระหว่างเวลา 22.00 - 06.00 น. เว้นแต่จะได้
รับอนุญาตเป็นหนังสือจากอธิบดี หรือผู้ซึ่งอธิบดี
มอบหมาย (มาตรา 47)

- เด็กซึ่งเป็นผู้แสดงภาพยนตร์ ละคร
หรือการแสดงอย่างอื่นที่คล้ายคลึงกันอาจทำงาน
ในเวลา 22.00 - 06.00 น. ได้ แต่นายจ้างต้อง
จัดให้ได้พักผ่อนตามสมควร

- ห้ามนายจ้างใช้แรงงานเด็กทำงาน
ล่วงเวลา หรือทำงานในวันหยุด (มาตรา 48)

4. การพัฒนาแรงงานเด็ก (มาตรา 52)
เด็กมีสิทธิลาเข้าประชุม สัมมนา รับการอบรม
รับการฝึก หรือลาเพื่อการอื่น ซึ่งจัดโดยหน่วยงาน
ที่อธิบดีเห็นชอบ โดยได้รับค่าจ้าง ตลอดระยะเวลา
เวลาที่ลา ปีละไม่เกิน 30 วัน

5. การล่วงเกินทางเพศ (มาตรา 16)
ห้ามนายจ้าง หัวหน้างาน ผู้ควบคุมงาน ผู้ตรวจงาน
กระทำการล่วงเกินทางเพศต่อแรงงานหญิงหรือเด็ก
จากผลการตรวจการคุ้มครองแรงงานเด็ก
ของกองแรงงานหญิงและเด็ก กรมสวัสดิการและ
คุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงานและสวัสดิการ
สังคม ตามปีงบประมาณ 2543 พบว่ามีจำนวน
สถานประกอบการที่ปฏิบัติไม่ถูกต้องตามกฎหมาย
จำนวน 520 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 69.33 ของ
จำนวนสถานประกอบการทั้งหมดที่ตรวจที่มีการใช้
แรงงานเด็ก การปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องส่วนใหญ่เป็น
เรื่องเกี่ยวกับวัน เวลา และลักษณะงานที่กฎหมาย
ระบุไม่ให้แรงงานเด็กทำงาน (กรมสวัสดิการ
และคุ้มครองแรงงาน กองแรงงานหญิงและเด็ก.
2545 : 54-56)

ปัญหาสุขภาพอนามัยทั่วไปของแรงงานเด็ก

ปัญหาสุขภาพอนามัยของแรงงานเด็ก
ส่วนใหญ่เกิดจากการที่ร่างกายกำลังอยู่ในระหว่าง
การเจริญเติบโต และการทำงานในสภาพสิ่งแวดล้อม
การทำงานที่ไม่เหมาะสม ซึ่งปัญหาสุขภาพอนามัย
ของแรงงานเด็กที่สำคัญ คือ (สำนักนายกรัฐมนตรี
สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงาน
เยาวชนแห่งชาติ. 2539 : 14-17)

1. ปัญหาเกี่ยวกับกระดูก แร่งงานเด็ก ก็เช่นเดียวกับวัยรุ่นทั่ว ๆ ไป ที่อยู่ในช่วงระยะที่กระดูกมีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว อาจทำให้มีการบาดเจ็บตามข้อต่อของกระดูกต่าง ๆ โดยเฉพาะบริเวณที่หัวเข่า ในแร่งงานเด็กที่ต้องออกแรงทำงานเป็นประจำ เช่น แร่งงานเด็กที่ทำงานในงานก่อสร้าง จะเกิดอาการเจ็บตามข้อต่อดังกล่าวเพิ่มมากขึ้น และโรคกระดูกอ่อน (Rickets) มักพบได้เสมอในเด็กที่ขาดสารอาหารเกลือแร่ประเภท แคลเซียม และฟอสฟอรัส แร่งงานเด็กที่ได้รับสารอาหารดังกล่าวไม่เพียงพอมีโอกาสที่จะเป็นโรคนี้ได้ นอกจากนั้นยังพบว่าวัณโรคของกระดูก เป็นมากในเด็กและวัยรุ่นมากกว่าผู้ใหญ่

2. ปัญหาเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวและท่าทางในการทำงาน การเจริญเติบโตของร่างกาย ในด้านการเพิ่มน้ำหนัก ส่วนสูง และกล้ามเนื้อในเด็กวัยรุ่นไม่ได้เป็นไปอย่างสมดุลเสมอไป ซึ่งจะมีผลต่อการผิดปกติของรูปร่างและกระดูกสันหลังการทำงานในท่าทางที่ไม่เหมาะสมเป็นเวลานาน ๆ โดยไม่ค่อยได้เปลี่ยนอิริยาบถ เช่น นั่งทำงานกับพื้น ยืนก้มทำงาน นั่งหลังโก่ง มีผลโดยตรงต่อการเกิดความผิดปกติของกระดูกสันหลังและกระดูกเอว ถ้าหากปล่อยไว้นาน ๆ โดยไม่ได้รับการรักษาก็อาจจะแก้ไขได้ยาก นอกจากนี้ยังมีอาการปวดเอวเป็นประจำ

3. ปัญหาเกี่ยวกับระบบกล้ามเนื้อ โดยธรรมชาติ การเจริญเติบโตของระบบกล้ามเนื้อขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านอาหาร การออกกำลังกาย และการฝึกกล้ามเนื้อ ความแข็งแรงของกล้ามเนื้อเพิ่มขึ้นตามอายุและจะถึงจุดสูงสุดเมื่ออายุประมาณ 20-30 ปี ทั้งนี้ขึ้นกับประเภทของกล้ามเนื้อ ซึ่งในแร่งงานเด็กมักจะพบปัญหาการขาดสารอาหาร

ดังนั้นอาจส่งผลกระทบต่อการพัฒนาของระบบกล้ามเนื้อ

4. ปัญหาเกี่ยวกับระบบทางเดินหายใจ แร่งงานเด็กอยู่ในวัยที่ทรวงอกและปอดกำลังเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ความจุของปอดเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด เด็กก่อนวัยแตกเนื้อหนุ่มสาวมีความไวต่อการติดเชื้อของทางเดินหายใจ เนื่องจากแร่งงานเด็กมีอัตราการหายใจเพิ่มขึ้น เมื่อต้องทำงานที่เกี่ยวข้องกับฝุ่นละอองหรือไอระเหยของสารเคมีที่ฟุ้งกระจายในอากาศ จึงมีโอกาสที่จะหายใจเอาสิ่งคุกคามต่อสุขภาพอนามัยเหล่านี้เข้าสู่ร่างกายทำให้เกิดอันตรายได้ หากแร่งงานเด็กมีโรคประจำตัวเกี่ยวกับระบบทางเดินหายใจ เช่น โรคหอบหืด สิ่งคุกคามต่อสุขภาพอนามัยดังกล่าวข้างต้น จะทำให้เกิดอาการของโรครุนแรงมากยิ่งขึ้น

5. ปัญหาสายตา แร่งงานเด็กอาจมีปัญหาสายตา เช่น สายตาสั้น ตาบอดสี เป็นต้น ติดตัวมาก่อนทำงาน หรืออาจเกิดปัญหาสายตาจากการทำงานในสถานที่ที่มีแสงสว่างไม่เพียงพอ และทำงานที่ต้องใช้สายตามากเป็นเวลานาน เช่น งานเย็บผ้า หรือทำงานเกี่ยวข้องกับสารเคมีที่เป็นอันตรายต่อประสาทตา เช่น เมทิลแอลกอฮอล์ และไตรคลอเอททิลีน เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้แร่งงานเด็กเสี่ยงต่อการเกิดอุบัติเหตุจากการทำงาน นอกจากนี้โรคตาต่าง ๆ ที่เกิดจากการติดเชื้อ เช่น โรคตาแดง ริดสีดวงตา และต้อกระจก รวมทั้งโรคตามองไม่ชัด ในเวลากลางคืนซึ่งเกิดจากการขาดวิตามินเอ มักเกิดขึ้นบ่อย ๆ ในแร่งงานเด็ก ซึ่งหากไม่ได้รับการรักษาอย่างทันที่อาจเป็นอันตรายได้

6. ปัญหาการได้ยิน ปกติแล้วปัญหาการได้ยินเกิดขึ้นในกลุ่มวัยรุ่นค่อนข้างมาก แต่เนื่องจากวัยรุ่นมักไม่ได้รับการตรวจสมรรถภาพการได้ยิน

จึงได้มีการมองข้ามปัญหานี้ไป การทำงานหลายอย่างต้องอาศัยหูฟังเสียงต่าง ๆ เช่น ฟังเสียงเครื่องจักร หากเครื่องจักรเกิดความผิดปกติก็จะสังเกตได้จากเสียงเครื่องจักรที่ผิดปกติไป ฟังเสียงสัญญาณเตือนภัยต่าง ๆ ตลอดจนการใช้ในการติดต่อสื่อสารในขณะที่ทำงาน ปัญหาการได้ยินในแรงงานเด็กอาจเกิดขึ้นได้จากสาเหตุหลายประการ เช่น มีขี้หูอุดรูหูมากเนื่องจากการรักษาความสะอาดของร่างกายไม่ดีพอ เป็นโรคหูน้ำหนวก ได้รับความเจ็บที่ศีรษะ หรือทำงานในสถานที่ที่มีเสียงดังมากติดต่อกันเป็นเวลานาน จะทำให้สมรรถภาพของการได้ยินลดลง จนถึงขั้นเกิดการสูญเสียการได้ยินแบบถาวรได้

7. ปัญหาอุบัติเหตุจากการทำงาน แรงงานเด็กมีโอกาสเสี่ยงต่อการเกิดอุบัติเหตุในการทำงานค่อนข้างสูง เนื่องจากสาเหตุหลายประการ เช่น การเจริญเติบโตของร่างกายอย่างรวดเร็วจนเด็กปรับตัวไม่ทัน ทำให้แก้งก้าง ใช้แขนขาอย่างไม่คล่องตัว การเปลี่ยนแปลงของจิตใจและอารมณ์ในลักษณะที่รักสนุก ชอบเสี่ยง ชอบลอง แรงงานเด็กยังไม่มีประสบการณ์การทำงานมากพอ รวมทั้งการหายใจหรือได้รับสารเคมีประเภทตัวทำละลายต่าง ๆ เช่น เบนซีน ไซลีน เข้าสู่ร่างกายส่งผลให้ระบบประสาทส่วนกลางทำงานผิดปกติ เกิดอาการเวียนศีรษะ มึนงง หน้ามือ ตาลาย มือสั่น คลื่นไส้อาเจียน เป็นลม หมดสติ เป็นต้น ได้ ซึ่งถ้าหากแรงงานเด็กต้องทำงานที่มีอันตรายด้วยแล้ว โอกาสที่จะได้รับอุบัติเหตุก็ยิ่งมีมากขึ้น โรคลมชักหรือลมบ้าหมูอาจมีอาการที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหันในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น การชัก หรือหมดสติ ดังนั้นแรงงานเด็กที่เป็นโรคดังกล่าว จะต้องได้รับการดูแลจัดหางานที่เหมาะสมให้ทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะต้องเป็น

งานที่ไม่เป็นอันตราย ซึ่งงานที่เป็นอันตรายต่อโรคดังกล่าว ได้แก่ งานในที่สูง งานใกล้แหล่งน้ำ งานที่เกี่ยวข้องกับเครื่องจักร งานควบคุมยานพาหนะ เป็นต้น รวมทั้งงานที่มีไฟกะพริบเร็ว ๆ หรือเสียงดังเป็นจังหวะติด ๆ กันเป็นระยะ จะกระตุ้นให้อาการบางอย่างของโรคลมบ้าหมูกำเริบขึ้นได้

8. ปัญหาความผิดปกติทางด้านจิตใจ แรงงานเด็กส่วนใหญ่มักประสบกับปัญหาต่าง ๆ อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของจิตใจและอารมณ์ ซึ่งเกิดขึ้นตามธรรมชาติ ขณะเดียวกันถ้าแรงงานเด็กต้องทำงานในสภาพการทำงานที่มีสภาวะความกดดัน ทำให้เกิดความเครียดทางจิตใจ อาจทำให้เกิดพยาธิสภาพทางกายต่าง ๆ ติดตามมา เช่น การนอนไม่หลับ อ่อนเพลีย เหนื่อยง่าย ปวดศีรษะ มึนงง เบื่ออาหาร น้ำหนักลด และเกิดแผลในกระเพาะอาหาร เป็นต้น

9. ปัญหาโรคผิวหนัง โรคผิวหนังทั้งที่เกิดจากการติดเชื้อ และที่มีสาเหตุมาจากสารเคมีที่ใช้ในการผลิตมักเกิดขึ้นได้ง่ายในแรงงานเด็ก ซึ่งเกิดจากสุขลักษณะส่วนบุคคลของแรงงานเด็กเอง สุขลักษณะของสถานที่ทำงาน และอุปกรณ์ทำความสะอาดร่างกายของสถานประกอบการ ในส่วนของตัวเด็กถ้าไม่มีการรักษาความสะอาดร่างกายที่ดีพอ ส่งผลให้ต่อมไขมันและต่อมเหงื่อทำงานมากขึ้น โดยเฉพาะส่วนใบหน้าและลำคอและหลังทำให้เกิดสิว และอาจติดเชื้อโรคผิวหนังอื่น ๆ ได้อีก สุขลักษณะของสถานที่ทำงานที่ไม่เหมาะสม เช่น การระบายอากาศที่ไม่เพียงพอ อากาศร้อนอบอ้าว ทำให้แรงงานเด็กมีเหงื่อเปียกชุ่มตลอดเวลาซึ่งเอื้อให้เชื้อราโรคผิวหนังเจริญเติบโตได้ดี และสถานประกอบการส่วนใหญ่ที่ใช้แรงงานเด็ก อาจไม่จัดอุปกรณ์ทำความสะอาดร่างกาย เช่น ที่ล้างหน้า

ที่ล้างมือ ที่อาบน้ำ ชุบน้ำเช็ดมือ สบู่ เป็นต้น ไว้ให้เด็กใช้ชำระล้างสิ่งสกปรกและสารเคมีต่าง ๆ ที่เปื้อนบนผิวหนังได้ทันทั่วทั้ง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่ทำให้เกิดโรคผิวหนังทั้งสิ้น

10. ปัญหาระบบทางเดินอาหาร ความผิดปกติของระบบทางเดินอาหารของแรงงานเด็ก อาจเกิดจากสาเหตุหลายประการ เช่น ความเครียดทางจิตใจ การรับประทานอาหารที่ไม่สมดุลและไม่ถูกสุขลักษณะ รวมทั้งการรักษาสุขภาพของช่องปากที่ไม่ดีพอ และการรับประทานอาหารที่ไม่เป็นเวลา ก็มีส่วนทำให้เกิดปัญหานี้ขึ้นด้วย อาการผิดปกติที่อาจพบได้ทั่วไป คือ ปวดท้อง ท้องอืด ท้องเฟ้อ หรือในกรณีที่รุนแรง อาจพบแผลในกระเพาะอาหารด้วย

สิ่งคุกคามต่อสุขภาพอนามัยของแรงงานเด็กที่เกิดจากสภาพแวดล้อมในการทำงาน

ในสถานประกอบการอุตสาหกรรม อาจแบ่งประเภทปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมในการทำงานที่ทำให้เกิดการเจ็บป่วย สุขภาพไม่ดี ความไม่สะดวกสบายในแรงงานผู้ใหญ่และแรงงานเด็ก ซึ่งแบ่งปัจจัยต่าง ๆ ได้ดังนี้ (พรพิมล กองทิพย์. 2543 : 6)

1. ปัจจัยทางเคมี เกิดจากการได้รับสารเคมีที่มากเกินไป ทั้งที่อยู่ในกระบวนการผลิต หรือวัตถุดิบ เช่น ฝุ่น พุ่ม ควัน ละออง ตัวทำละลาย หรือของเหลว เข้าสู่ร่างกายทางการหายใจหรือโดยการสัมผัสแล้วทำให้เกิดอันตรายได้

2. ปัจจัยทางกายภาพ ได้แก่การที่ร่างกายได้รับสารทางด้านฟิสิกส์ที่มากเกินไป เช่น คลื่นแม่เหล็กไฟฟ้า รังสีแตกตัวและไม่แตกตัว เสียง การสั่นสะเทือน อุณหภูมิและความดันที่สูงหรือต่ำเกินไป

3. ปัจจัยทางชีวภาพ สิ่งมีชีวิตที่สามารถทำให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพของคนงาน ได้แก่อันตรายจากแมลง เชื้อโรคชนิดต่าง ๆ เช่น รา แบคทีเรีย เป็นต้น

4. ปัจจัยทางจิตวิทยาสังคม ได้แก่ การออกแบบเครื่องมือ สถานที่ทำงานหรือวิธีการทำงานที่ไม่เหมาะสมกับผู้ปฏิบัติงาน ท่าทางการทำงานที่ไม่เหมาะสม การทำงานซ้ำซากอาจนำไปสู่การเกิดอุบัติเหตุหรือการเจ็บป่วยในการทำงาน

สิ่งคุกคามสุขภาพอนามัยซึ่งอยู่ในสภาพแวดล้อมในการทำงานนี้ หากไม่ได้รับการควบคุมและป้องกันอย่างเหมาะสม จะส่งผลให้แรงงานเด็กเกิดอุบัติเหตุในการทำงาน และโรคจากการทำงานได้ และนอกจากนี้ยังจะทำให้โรคเดิมที่แรงงานเด็กเป็นมาก่อนเข้าทำงานกำเริบ หรือมีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น

อันตรายจากปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการทำงานที่สำคัญ ได้แก่

1. อันตรายอันเนื่องมาจากความร้อน ในสถานประกอบการผลิต ที่มีปัญหาเรื่องความร้อนสูง ได้แก่ อุตสาหกรรมที่มีเตาเผา เตาอบ เตาหลอม เตาถลุง ซึ่งระบบการป้องกันการแผ่กระจายของความร้อน ตลอดจนการระบายอากาศที่ไม่เพียงพอ แรงงานเด็กที่ทำงานในบริเวณนั้นจะได้รับความร้อนสูง ทำให้ร่างกายเกิดความผิดปกติจากการเสียน้ำและเกลือแร่ไปกับเหงื่อเป็นจำนวนมาก ทำให้ร่างกายขาดน้ำ อ่อนเพลีย หน้ามืด เวียนศีรษะ กล้ามเนื้อเกร็ง เป็นตะคริว ในรายที่ความร้อนสะสมอยู่ในร่างกายเป็นจำนวนมาก ๆ มีผลทำให้สมองไม่ทำงานจะทำให้หมดสติ หากไม่ได้รับการรักษาพยาบาลที่ทันทั่วทั้งที่อาจถึงแก่ความตาย

2. อันตรายอันเนื่องมาจากความเย็น ในสถานประกอบการผลิตอาหารแช่แข็ง หรือที่มีตู้แช่แข็ง แรงงานเด็กที่ทำงานในบริเวณนั้น ร่างกายต้องสัมผัสความเย็นจัดเป็นเวลานาน ๆ โดยไม่มีการป้องกันที่ดีพอ อาจทำให้เป็นหวัดได้ง่าย ความเย็นจัดที่สัมผัสผิวหนังหรืออวัยวะนาน ๆ ทำให้อวัยวะส่วนนั้นขาดเลือดไปหล่อเลี้ยง อาจทำให้อวัยวะส่วนนั้นตายถ้าไม่ได้รับการรักษาพยาบาลที่ทันท่วงที แต่ในระดับที่ไม่รุนแรงนั้น ความเย็นจะทำให้ผิวหนังแดงและปวดแสบร้อนคล้ายไฟไหม้

3. อันตรายจากเสียงดัง เสียงดังเช่นเสียงระเบิดอาจทำให้แก้วหูฉีกขาดและหูหนวกได้ อันตรายจากเสียงที่พบมากในโรงงานอุตสาหกรรมส่วนใหญ่เกิดจากเสียงดังของเครื่องจักร เช่น เครื่องทอผ้า เครื่องบด เครื่องอัดลม และเครื่องเจาะ ซึ่งส่วนใหญ่มีระดับเสียงดังมากกว่า 100 เดซิเบล (เอ) ถ้าแรงงานเด็กได้รับเสียงดังเป็นเวลานาน ๆ สภาพการได้ยินของหูจะเริ่มลดลงเรื่อย ๆ หากไม่ได้รับการควบคุมป้องกันที่เหมาะสม อาจทำให้สูญเสียการได้ยินแบบถาวรได้

4. อันตรายจากฝุ่น ฝุ่นที่มีขนาดเล็กมาก ๆ สามารถแขวนลอยอยู่ในอากาศได้นาน และฝุ่นที่มีขนาดเล็กกว่า 10 ไมครอน สามารถเข้าไปสะสมในถุงลมปอดได้ ทำให้เกิดโรคปอดต่าง ๆ ตามชนิดของฝุ่น เช่น ฝุ่นหินทำให้เกิดโรคฝุ่นแร่ใยหิน (Silicosis) หรือฝุ่นฝ้ายทำให้เกิดโรคฝุ่นฝ้าย (Bysinosis) นอกจากนั้นฝุ่นหรือพุ่มของสารเคมีที่สูดหายใจเข้าไปสามารถทำให้เกิดอาการเป็นพิษได้ เช่น พุ่มตะกั่วทำให้เกิดโรคพิษตะกั่ว ฝุ่นแมงกานีสทำให้เกิดโรคพิษแมงกานีส เป็นต้น

5. อันตรายจากสารเคมี สารเคมีที่ใช้ในโรงงานอุตสาหกรรมมีทั้งอยู่ในรูปของผงฝุ่น ของ

เหลว ไอระเหย หรือก๊าซ ซึ่งสามารถเข้าสู่ร่างกายได้โดยการรับประทาน การหายใจ และการซึมเข้าทางผิวหนัง ทำให้เกิดอาการผิดปกติต่าง ๆ ตามชนิดและปริมาณของสารเคมีที่เป็นส่วนผสม ซึ่งสารเคมีกลุ่มหนึ่งที่นิยมใช้มากในงานอุตสาหกรรมคือสารตัวทำละลาย ได้แก่ เฮกเซน เบนซีน คาร์บอนเตตระคลอไรด์ ไตรโคลเอทิลลีน และแอลกอฮอล์ เป็นต้น รวมทั้งทินเนอร์ ซึ่งเป็นสารผสมสารเคมีกลุ่มนี้ มีคุณสมบัติระเหยตัวได้ดีและเมื่อหายใจเข้าสู่ร่างกาย จะเป็นอันตรายต่อประสาทส่วนกลาง ทำให้เวียนศีรษะ มึนงง ประสาทหลอน คลื่นไส้อาเจียน หรือหมดสติได้ และสารเคมีบางชนิดมีฤทธิ์เป็นยาเสพติด เช่น ทินเนอร์ และถ้าทินเนอร์ถูกผิวหนังจะทำให้ผิวหนังแห้งแตก เกิดเป็นแผลติดเชื้อ ซึ่งมักพบบ่อยในงานประเภทการพ่นสี ส่วนสารเคมีประเภทกรดและด่างมีฤทธิ์กัดผิวหนังทำให้เกิดแผลและมีลักษณะเหมือนถูกไฟไหม้ แรงงานในภาคการเกษตรสารเคมีที่แรงงานเด็กมีโอกาสสัมผัส ได้แก่ ยากำจัดแมลงและวัชพืช เช่น อะมิทรีน ไวเรอร์นีอก เป็นต้น ซึ่งเป็นอันตรายต่อสุขภาพถ้าไม่มีการสวมใส่อุปกรณ์ป้องกันที่เหมาะสมขณะฉีดพ่น และชำระล้างร่างกายให้สะอาดหลังการฉีดพ่น

6. โรคที่เกิดจากการติดเชื้อ อุตสาหกรรมการผลิตหลายชนิดมีการใช้วัตถุดิบจากสัตว์ แรงงานเด็กมีโอกาสติดเชื้อซึ่งติดมาจากชิ้นส่วนของสัตว์ เช่น โรคแกลงนเดอร์ ซึ่งอยู่ในวัว อาจติดมากับหนังวัวในโรงงานผลิตหนัง ฟอกหนัง นอกจากนั้นยังมีพวกโปรโตซัว และพยาธิต่าง ๆ ซึ่งงานที่มีความเสี่ยงต่อโรคดังกล่าว ได้แก่ แรงงานเด็กที่ทำงานในภาคการเกษตร

รายงานผลการวิจัย เรื่องแรงงานเด็กในภาคอุตสาหกรรม เขตกรุงเทพมหานคร และจังหวัดปริมณฑล พบว่าสภาพแวดล้อมในการทำงานของเด็ก ร้อยละ 51.70 มีปัญหาสภาพแวดล้อมบางเรื่องไม่ได้มาตรฐาน เช่น ร้อยละ 7.14 พบว่ามีปริมาณฝุ่นทุกขนาด (Total Dust) เกินมาตรฐาน

ร้อยละ 29.40 พบว่าบางจุดของการปฏิบัติงานมีแสงสว่างไม่เพียงพอ ร้อยละ 17.74 พบว่าบางจุดของการปฏิบัติงานมีระดับเสียงเกินมาตรฐาน ซึ่งการวิจัยครั้งนี้ได้ตรวจสอบสภาพแวดล้อมในการทำงานจำนวน 21 โรงงาน (คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ คณะอนุกรรมการสุขภาพและสิ่งแวดล้อม. 2541 : 7)

ตารางที่ 1 ตัวอย่างอาชีพ และปัจจัยสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการทำงาน (พรพิมล กองทิพย์. 2543 : 12-14)

อาชีพหรืออุตสาหกรรม	ปัจจัยที่ก่อให้เกิดอันตราย
เกษตรกร	ยาฆ่าแมลง พืชหรือดอกไม้บางชนิด ไนโตรเจนไดออกไซด์ (ในไซโล) สารประกอบที่มีคลอรีน โรคติดเชื้อ (Zoonosis) และเสียง
คนงานไซโลเก็บเมล็ดพืช	ฝุ่น ยาอบฆ่าเชื้อ และเสียง
คนงานประกอบรถยนต์	ตัวทำละลาย ตะกั่ว ฝุ่นจากการเชื่อม พลาสติกรวมทั้งสารประกอบไอโซไซยาเนต ความสั่นสะเทือน และเสียง
คนงานทำอาหาร	ผลิตภัณฑ์จากพืชและสัตว์ เครื่องปรุงรส เครื่องเทศ และน้ำยาทำความสะอาด
คนงานผลิตแบตเตอรี่	ตะกั่ว ปรอท กรด แคดเมียม และลิเทียม
คนงานเฟอร์นิเจอร์ไม้	ตัวทำละลาย สี วานิช ฝุ่น และเสียง
ช่างไม้	ฝุ่นไม้ กาว พลาสติก ตัวทำละลาย เสียง
คนงานก่อสร้าง	แคลเซียมออกไซด์ ซีเมนต์ พลาสติกรวมทั้งสารประกอบไอโซไซยาเนต ตัวทำละลาย คาร์บอนมอนอกไซด์ ไยแก้ว และเสียง
คนงานซักแห้ง	ตัวทำละลายและความร้อน
คนงานย้อมสี	กรด ด่าง สารหนู โครเมียม เกลือของโลหะบางชนิด และสารประกอบอะนิลีน
คนชุบโลหะ	กรด ด่าง สารประกอบอนินทรีย์ โครเมียม แคดเมียม และนิเกิล
คนงานหลอมโลหะ	ซิลิกา คาร์บอนมอนอกไซด์ ตะกั่ว พลาสติกรวมทั้งสารประกอบไอโซไซยาเนต ความร้อน ความสั่นสะเทือน เสียง และวัตถุที่ใช้เชื่อม

อาชีพหรืออุตสาหกรรม	ปัจจัยที่ก่อให้เกิดอันตราย
คนงานหลอมแก้ว	ซิลิกา สารหนู ตะกั่ว ความร้อน และเสียง
คนงานหลอมเหล็ก	คาร์บอนมอนอกไซด์ โคลทาพิชโวลาทาइट (Coal tar pitch volatile) โพลีไซคลิกอะโรมาติกไฮโดรคาร์บอน (PHA) เสียง และความร้อน
คนงานถลุงอลูมิเนียม	ฟลูออไรด์ โพลีไซคลิกอะโรมาติกไฮโดรคาร์บอน (PHA) ยางมะตอย คาร์บอนมอนอกไซด์ ซัลเฟอร์ไดออกไซด์ เสียง และความร้อน
คนงานเหมือง	ซิลิกา ความลั่นสะเทือน ฝุ่น และเสียง
คนงานซ่อมรถ	คาร์บอนมอนอกไซด์ ตัวทำละลาย น้ำมัน กรีส แอสเบสตอส และเสียง
ช่างสี	ตัวทำละลาย สารอินทรีย์ ตะกั่ว และฟิกเมนต์ของสี
ช่างเครื่องกล	น้ำมันหล่อลื่นและน้ำยาที่ใช้สำหรับตัด ตัวทำละลาย และเสียง
คนงานทำกระดาษและเยื่อ	ซัลเฟอร์ไดออกไซด์ คลอรีน คลอรีนไดออกไซด์ ฝุ่นไฮโดรเจนซัลไฟด์ ปรอท เมอร์แคปแทน เสียง และความร้อน

ข้อเสนอแนะสำหรับการควบคุมอันตรายจากปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการทำงาน

มีแนวทางในการควบคุมปัจจัยดังกล่าว แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. การควบคุมทางวิศวกรรม (Engineering controls) เป็นการควบคุมอันตรายโดยเริ่มตั้งแต่การออกแบบหรือโดยการประยุกต์ใช้วิธีการควบคุม เช่น การเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตเพื่อปรับปรุงวิธีการทำงานและลดโอกาสในการสัมผัสอันตราย การใช้สารอื่นทดแทนสารที่เป็นพิษ การออกแบบระบบปิดหรือระบบระบายอากาศ ซึ่งการควบคุมทางวิศวกรรมเป็นวิธีการแรกที่ควรพิจารณานำไปใช้

2. การควบคุมทางการบริหารจัดการ (Administration controls) เป็นวิธีการควบคุม

อันตรายที่จะลดการได้รับหรือสัมผัสอันตราย โดยการลดเวลาทำงานในบริเวณที่มีสารอันตรายให้น้อยลง เช่น จัดให้ทำงานกับความร้อนในช่วงเช้าหรือเย็น การจัดสภาพการทำงานให้สะอาด (Good housekeeping) การฝึกอบรมคนงานเรื่องเกี่ยวกับอาชีวอนามัยและความปลอดภัยในการทำงาน เพื่อให้พนักงานตระหนักถึงอันตรายที่อาจเกิดขึ้นในการทำงาน และลดการได้รับสารอันตรายหรือสารเคมีจากการทำงาน

3. อุปกรณ์ป้องกันอันตรายส่วนบุคคล (Personal protective equipment) ในกรณีที่ไม่สามารถจะทำให้สิ่งแวดล้อมในการทำงานมีความปลอดภัยต่อคนงานอย่างสมบูรณ์ อาจจะต้องคุ้มครองคนงานจากสิ่งแวดล้อมในการทำงานที่ไม่ปลอดภัย โดยการใช้อุปกรณ์ป้องกันอันตราย

ส่วนบุคคล ซึ่งจัดเป็นวิธีควบคุมที่ใช้รองลงมาจากการควบคุมทางวิศวกรรม และการควบคุมทางการบริหารจัดการ อุปกรณ์ป้องกันอันตรายส่วนบุคคลที่คนงานสวมใส่เพื่อป้องกันอันตรายจากสิ่งแวดล้อม

ในการทำงาน เช่น ถุงมือ ที่อุดหู แว่นตา ผ้ากันเปื้อน หน้ากาก อุปกรณ์ป้องกันระบบทางเดินหายใจ เป็นต้น

บรรณานุกรม

- กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กองแรงงานหญิงและเด็ก. (2545) **แรงงานหญิงและเด็ก**. กรุงเทพมหานคร : กรมกระทรวง.
- คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ คณะอนุกรรมการสุขภาพและสิ่งแวดล้อม. (2541) **รายงานการวิจัยเรื่อง แรงงานเด็กในภาคอุตสาหกรรม เขตกรุงเทพมหานคร และจังหวัดปริมณฑล**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ.
- ทวิสุข พันธุ์เส็ง. (2543) **สถานการณ์ปัญหาแรงงานเด็กในประเทศไทย**. [ออนไลน์] แหล่งที่มา : <http://www.anamai.moph.go.th/factsheet/boyproblem.htm> (2 กรกฎาคม 2548)
- นิพนธ์ พัวพงศกร. (2544) **โครงการวิจัยเรื่อง สภาพปัญหาและแนวโน้มของแรงงานเด็กในประเทศไทยและผลกระทบต่อโอกาสในอนาคตของแรงงานเด็ก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานปลัดกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม.
- พรพิมล กองทิพย์. (2543) **สุขศาสตร์อุตสาหกรรม**. กรุงเทพมหานคร : นำอักษรการพิมพ์.
- สำนักนายกรัฐมนตรี สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ. (2539) **รายงานการวิจัยเรื่อง สวัสดิการและพัฒนาการของแรงงานเด็กในสถานประกอบการอุตสาหกรรมการผลิต**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- Saisuree C., et al. (1998) **Thailand Country Study Towards a Best Practice Guide on Sustainable Action Against Child Labour**. Bangkok : Amarin Printing.